

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СУДДІВ ДО РОБОТИ З ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ОЦІНОЧНИМИ ПОНЯТТЯМИ

**Турчин-Кукаріна І.В.,
к.ю.н., адвокат, викладач**

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

Стаття присвячена дослідженню проблеми формування готовності суддів до роботи з цивільно-процесуальними оціночними поняттями. На основі теоретичних та емпіричних даних розроблено модель формування готовності фахівців (суддів) до роботи з оціночними поняттями. Визначено такі основні етапи формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями, як професійна підготовка у вищих навчальних закладах, професійний відбір на посади суддів, професійна діяльність суддів, підвищення кваліфікації суддів. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення готовності до роботи з оціночними поняттями на кожному з цих етапів, реалізація яких сприятиме успішному формуванню актуальних компетенцій судді та створить передумови для однаковості судового застосування оціночних понять.

Ключові слова: цивільно-процесуальні оціночні поняття, цивільний процес, суд, судочинство.

Турчин-Кукаріна І.В. / ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ СУДЕЙ К РАБОТЕ С ГРАЖДАНСКО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ОЦЕНОЧНЫМИ ПОНЯТИЯМИ / Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Украина

Статья посвящена исследованию проблемы формирования готовности судьи к работе с гражданско-процессуальными оценочными понятиями. На основе теоретических и эмпирических данных разработана модель формирования готовности судей к работе с оценочными понятиями. Определены такие основные этапы формирования готовности судей к работе с оценочными понятиями, как профессиональная подготовка в высших учебных заведениях, профессиональный отбор на должности судей, профессиональная деятельность судей, повышение квалификации судей. Сформулированы конкретные предложения по совершенствованию готовности к работе с оценочными понятиями на каждом из этих этапов, реализация которых будет способствовать успешному формированию актуальных компетенций судьи и создаст предпосылки для единообразия судебного применения оценочных понятий.

Ключевые слова: гражданско-процессуальные оценочные понятия, гражданский процесс, суд, судопроизводство.

Turchyn-Kukarina I.V. / FORMATION OF READINESS OF JUDGES TO WORK WITH CIVIL PROCEDURE EVALUATIVE CONCEPTS / Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine

The article is devoted to problem of formation of readiness to judge the work of civil procedure evaluative concepts and the development of appropriate provisioning models.

On the basis of theoretical and empirical data the model of the willingness of judges to work with evaluative concepts. Identify the basic steps of forming such willingness of judges to work with evaluation concepts as training in higher education institutions, professional selection for judges, professional activity of judges, judicial training. A series of proposals to improve the readiness to work with the assessment concepts at each of these stages, the implementation of which will promote successful formation of the actual judge's competence and create conditions for uniformity of judicial application of evaluation concepts.

Suggestions and model of the readiness of judges to work with evaluative concepts do not solve all the existing problems of drafting laws and practice of evaluation concepts, but is an effort of scientific exploration prospects for further scientific research, including interdisciplinary (legal, educational, legal and psychological, etc.).

Key words: civil procedural evaluation concepts, civil process, court proceedings.

Актуальність дослідження. У правовому суспільстві кожна особа може розраховувати на однакове застосування правової норми різними судами. Однак результати системного аналізу ЦПК України та матеріалів судової практики свідчать про недоліки як формулювання регулятивних цивільних процесуальних вимог з оціночними поняттями, так і практики їх застосування.

Помилки в судовому застосуванні правових норм з оціночними поняттями знижують авторитет судової влади, зумовлюють неоднорідність судової практики та правову невизначеність, унаслідок чого суб'єкти правовідносин позбавлені можливості розумно передбачити перебіг та результат цивільного процесу.

Це знижує якість правосуддя, спричиняє зростання кількості апеляційних та касаційних скарг, скасованих судових рішень, зумовлює затягування процесу захисту прав, перевантаження судів вищих інстанцій, має інші негативні наслідки.

Про наявність недоліків у системі національних засобів захисту прав людини в цивільному судочинстві свідчить зростання кількості звернень до Європейського Суду з прав людини, що не сприяє формуванню позитивного міжнародного іміджу України. Названі обставини не відповідають сучасним вимогам теорії й практики цивільного процесу, тому потребують системної корекції.

Ефективність регулятивного впливу правових норм з оціночними поняттями на суспільні відносини значною мірою залежить від правильності їх застосування адресатами. Цього можна досягнути лише за умови коректного тлумачення правової норми з цивільно-процесуальним оціночним поняттям, що набуває особливого значення при розгляді й вирішенні справи в суді.

Оскільки тлумачення оціночних понять, здійснюване суддею, за характером правових наслідків є юридично значущим (у разі набрання законної сили судовим рішенням, в якому відображено результати такого тлумачення), ніж тлумачення, здійснюване іншими суб'єктами процесу, то окремої наукової уваги заслуговує модель формування готовності суддів до роботи з цивільно-процесуальними оціночними поняттями.

Стан дослідження проблеми. Теоретичну розробку оціночних понять розпочав С. Вільнянський, запровадивши в науковий обіг відповідний термін. Згодом увагу означеним поняттям приділив В. Кудрявцев. У Росії в різний час подальші дослідження оціночних понять здійснювали у загальній теорії права науковці Т. Кашаніна, О. Черданцев та Д. Левіна, у кримінальному праві – В. Питєцький, О. Шуміліна, Б. Коробець, Р. Джинджолія, С. Безруков, в адміністративному праві – В. Ігнатенко, в цивільному праві – Д. Гараймович, М. Лук'яненко, в трудовому праві – Е. Степанова, інші учені. Однак проблема формування го-

товності судді до роботи з оціночними поняттями окремої наукової уваги не отримала.

Виходячи із зазначеного вище, метою статті є дослідити проблему формування готовності судді до роботи з цивільно-процесуальними оціночними поняттями та запропонувати на цій основі модель відповідної підготовки.

Основний зміст. Коректність роботи з цивільно-процесуальним оціночним поняттям залежить від низки суб'єктивних та об'єктивних чинників.

На думку Р. Джинджолія, оцінка безпосередньо залежить від ціннісної орієнтації її суб'єкта, яка визначається матеріальними умовами його існування [1, с. 28].

Висловлюємо переконання, що ціннісну орієнтацію суб'єкта визначають не лише матеріальні умови, але й комплекс соціальних (у тому числі професійних), економічних, культурних, політичних умов.

Тлумачення цивільно-процесуального оціночного поняття перебуває під впливом низки об'єктивних та суб'єктивних факторів та умов, що визначають загальні й індивідуальні тенденції тлумачення.

Загальна тенденція тлумачення цивільно-процесуального оціночного поняття детермінована суспільною свідомістю, судовою практикою й наукою, індивідуальна тенденція залежить від міри інтелектуальної активності, рівня правосвідомості, особистої та правової культури, світоглядних цінностей, професійної підготовки, наявності досвіду, специфіки минулого та теперішнього суб'єкта тлумачення, його поглядів на майбутнє, а також від комплексу інших соціально-психологічних, організаційних і матеріально-технічних факторів та умов.

Для виявлення найбільш значущих факторів коректного застосування оціночних понять автором проведено спеціальне дослідження – анкетування суддів.

До участі в анкетуванні було запрошено насамперед суддів, оскільки результати саме їх оцінки змісту та обсягу оціночних понять при правозастосуванні є загальнообов'язковими після набрання рішенням суду законної сили.

Вибір для анкетування суддів як незалежної професійної спільноти забезпечує також об'єктивність та свободу суджень респондентів і дає змогу отримати висококваліфіковану професійну оцінку, що виводить отримані фактичні дані на експертний рівень¹.

Анкетуванням охоплено широку репрезентативну групу у складі 133 суддів, які працюють у 24 міськрайонних, районних та апеляційних загальних судах різних областей.

Як свідчать результати узагальнення отриманих даних (див. рис. 1), найбільша кількість респондентів (42%) до головного фактору правильності застосування оціночних понять відносить рівень професійної підготовки, далі зі значним відривом від інших факторів переважають наявність професійного досвіду та відповідних методичних розробок (25%), а також рівень правової та особистої культури (20%).

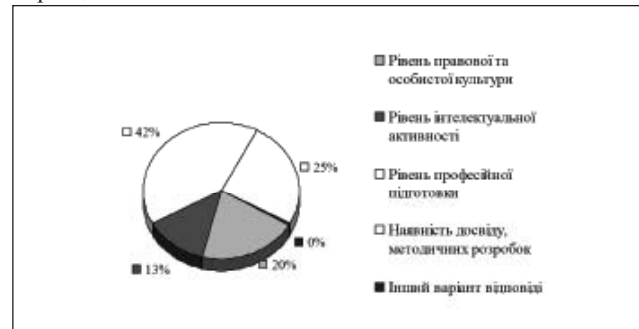
Враховуючи, що і професійна підготовка, і правова та особиста культура (за невеликим винятком, що стосується особистої культури) формуються та здійснюються головним чином під час професійної підготовки, доцільно приділити увагу конструюванню оптимальної моделі формування готовності фахівців до роботи з оціночними поняттями.

На наш погляд, сформувати готовність до компетентного застосування цивільно-процесуальних оціночних понять можна за умови планомірного виконання цілісного комплексу завдань.

Цілісність вказаного комплексу забезпечуватиметься за умови охоплення ним як організаційних, так і матеріально-технічних і соціально-психологічних умов.

Формування вказаної готовності повинно базуватися на цілісній системі принципів, з яких основними, на наш

погляд, є принципи законності, гуманізму, верховенства права, демократії, наукової обґрунтованості, історизму, динамічності, добросовісності, розумності й соціальної справедливості.

Мал. 1. Структура відповідей респондентів на запитання: «Від яких факторів залежить правильність тлумачення суддею цивільно-процесуального оціночного поняття?»

Пропонована модель формування готовності до роботи з оціночними поняттями має три основні компоненти: цільовий, організаційний та оціночно-результативний (див. мал. 2).

Цільовий компонент відображає мету та завдання моделі. Мета – сформувати готовність до компетентного застосування оціночних понять; завдання – створити організаційні, матеріально-технічні та соціально-психологічні умови для правильного застосування оціночних понять.

Організаційний компонент містить такі етапи:

- 1) Професійна підготовка у вищих навчальних закладах.
- 2) Процес формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями права має розпочинатися з етапу професійної підготовки та формування їхньої особистої та правової культури.

На жаль, під час здійснення фахової юридичної підготовки та вивчення цивільного процесуального права в сучасних вищих навчальних закладах не приділяється увага тлумаченню оціночних понять, що є однією з причин дефекту вказаної готовності. Об'єктивно оцінюючи обмеженість навчальної програми обсягом годин, регламентованих навчальними планами, та пов'язану з цим відсутність можливостей для запровадження окремого спецкурсу з тлумачення цивільно-процесуальних оціночних понять, вважаємо оптимальним сприянням вирішенню вказаних практичних проблем доповнення програми навчальної дисципліни «Цивільне процесуальне право» темою «Застосування в цивільному процесі оціночних понять».

Професійний відбір на посади суддів

Застосування оціночних понять передбачає вирішення тих чи інших правозастосувальних питань на основі розсуду.

Не підлягає сумніву, що в умовах дискреційного правозастосування у судді з'являються можливості для потенційних зловживань правом на розсуд. Результати оціночної діяльності перебувають у тісному діалектичному взаємозв'язку з внутрішнім світоглядом людини, її моральністю, релігійністю, особистим та професійним минулим, сьогоденням і планами на майбутнє. Ще В. Кудрявцев зауважив, що зміст оціночного поняття права значною мірою визначається правосвідомістю юриста, який застосує закон [2, с. 134].

Тому етап професійного відбору набуває особливого значення; він повинен забезпечити відбір на посади суддів людей з високим рівнем правової свідомості та правової культури.

У цивільному процесі неодмінно повинна діставати зовнішній вираз виняткова компетентність, принципо-

¹Величина генеральної сукупності на час дослідження становила 6526 одиниць. При формуванні вибірки використано стохастичний метод відбору одиниць аналізу. Величина вибіркової сукупності становить 133 одиниці, обсяг вибірки – 2%.

вість, ерудованість судді. Саме тому з-поміж найбільш кваліфікованих фахівців, здатних до складної інтелектуальної діяльності, на суддівські посади повинні відбиратися винятково найкращі, які до того ж наділені високими моральними якостями, повністю сформованими стійкими соціальними цінностями, принциповою правомірною поведінкою, є психологічно стійкими та не піддаватимуться впливу факторів, що негативно позначаються на неупередженості судді.

Науковець О. Овчаренко виділив психологічну придатність до суддівської роботи як один із чотирьох компонентів компетентності судді [3, с. 103]. Отже, для забезпечення якісного відбору на посади суддів необхідно забезпечити не лише якісний професійний, але й психологічний відбір. Тому ми підтримуємо ідею перевірки психологічної придатності кандидатів на посади суддів, яка могла би відбуватися в рамках кваліфікаційного іспиту.

Професійна діяльність суддів

Для якісної професійної діяльності суддів потрібно створити належні організаційно-технічні та матеріальні умови.

По-перше, судді повинні бути незалежними. Незалежність суддів та їх неупередженість називають гарантіями справедливого правосуддя нарівні з міцною правовою базою [4, с. 176]. Проблемами забезпечення незалежності суддів в Україні на даний час активно опікується міжнародна спільнота [5, 6]. Проводяться відповідні соціологічні дослідження, формуються рекомендації щодо вдосконалення законодавства тощо.

У п. п. 1.6., 2.3. та 6.1. Європейської хартії про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 держави-учасниці взяли на себе зобов'язання забезпечувати суддів засобами для належного виконання ними своїх завдань, зокрема, за допомогою відповідного навчання за рахунок держав, підготовку обраних кандидатів для ефективного виконання суддівських обов'язків, а також гарантувати суддям, які виконують суддівські функції на якісному професійному рівні, право на винагороду, рівень якої повинен бути таким, щоб вони були захищені від тиску при прийнятті ними рішень і в роботі взагалі, тобто щоб не була применшена їхня незалежність та неупередженість.

Оскільки застосування оціночних понять перебуває в залежності головним чином від справедливості та правильності оціночної діяльності судді, то його незалежність у застосуванні оціночних понять набуває особливо важливого значення.

Головними факторами забезпечення незалежності судді можемо назвати належний рівень матеріальної забезпеченості суддів (щоб суддя не мав спокусу застосовувати можливості для суддівського розсуду на користь власним інтересам, а рівень його заробітної плати стимулював би його дорожити своїм місцем роботи та уникати компрометуючих ситуацій), достатність соціальної захищеності суддів (у разі хвороби, старості та у низці інших випадків), забезпечення особистої (фізичної) безпеки суддів і членів їхніх сімей та водночас посилення дисциплінарної відповідальності за некоректне тлумачення оціночних понять, невмотивованість судових рішень та інші порушення цивільного процесуального законодавства.

По-друге, судді не повинні бути перевантажені надмірною кількістю справ. Для цього потрібно доукомплектувати штат суддів, заповнивши вакантні посади.

По-третє, оскільки суди не можуть ефективно функціонувати без адекватних людських та матеріальних ресурсів [7, с. 39], необхідно забезпечити технічне розвантаження суддів у тих аспектах їхньої діяльності, які не пов'язані безпосередньо зі здійсненням правосуддя: технічний набір текстів судових рішень, пошук нормативно-правової бази, формулювання текстів запитів та ін. Для цього слід забезпечити повну укомплектованість штату помічників суддів.

По-четверте, судді повинні мати належне інформаційно-технічне забезпечення своєї діяльності (високоякісну

наукову, навчальну, навчально-методичну літературу, періодичні видання та доступ до мережі Інтернет). У Рекомендації R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам відносно принципів цивільного судочинства, спрямованої на вдосконалення судової системи, від 28 лютого 1984 р. зауважено, що судові органи повинні мати у своєму розпорядженні найсучасніші технічні засоби для того, щоб вони могли здійснювати правосуддя найбільш ефективно, зокрема, шляхом полегшення доступу до різних джерел права, а також шляхом прискорення відправлення правосуддя.

У цьому контексті доцільним для покращення умов професійної діяльності суддів стало би втілення висловленої нами ідеї єдиного реєстру судових проваджень.

Самостійним і надзвичайно істотним недоліком сучасного стану державно-правової дійсності є відсутність офіційного єдиного державного реєстру рішень Європейського Суду з прав людини з анотаціями відповідних рішень.

Обов'язок формування та забезпечення ведення вказаного реєстру державною мовою слід покласти на Міністерство юстиції України.

З огляду на те, що предметом розгляду Європейського Суду з прав людини є дотримання державами-учасницями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод норм вказаної конвенції, актуальними для вивчення і застосування в Україні є рішення Європейського Суду з прав людини, прийняті не лише стосовно України.

Функціонування вказаного реєстру сприяло би формуванню в Україні однакової судової практики в аналогічних справах, з практичною реалізацією чого маємо в сучасній Україні серйозні проблеми.

Крім цього, враховуючи, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод містить багато оціночних понять права, які, зрештою, містяться й у ЦПК України, вивчення європейської судової практики було би корисним для роботи з оціночними поняттями.

Підвищення кваліфікації суддів

Сучасна концепція неперервного професійного навчання протягом життя втілена в системі підвищення кваліфікації.

Підвищення кваліфікації, з одного боку, є передумовою динамічного професійного розвитку особистості, підтримання існуючих та формування нових (об'єктивно необхідних у динамічних законодавчих, соціальних, політичних, психологічних умовах роботи судді) професійних компетенцій, що є ефективним засобом створення умов для успішного виконання професійних обов'язків, а з іншого – передумовою для успішної професійної кар'єри судді.

Враховуючи незамкнутість логічного змісту та обсягу оціночних понять, пряму залежність їх тлумачення від динамічних умов життя суспільства в конкретних умовах місця і часу, програми підвищення кваліфікації суддів необхідно доповнювати навчальним матеріалом та відповідним методичним забезпеченням, який би допомагав суддям більш ефективно застосовувати існуючі оціночні поняття на практиці.

Реалізація вказаної пропозиції одночасно сприяла б формуванню нових компетенцій судді, що відповідають сучасним запитам суспільства, та водночас створювала би ефективні передумови для забезпечення однакової судової практики в тлумаченні оціночних понять.

Організаційний компонент формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями значною мірою залежить від комплексу факторів та умов суб'єктивного й об'єктивного характеру.

До суб'єктивних факторів і умов, які слід включити до моделі, належать, на нашу думку, рівень інтелектуальної активності конкретного судді, рівень його професійної підготовки, правосвідомості, особистості та правової культури, а також особливості його характеру, світоглядні

цінності, наявність досвіду, специфіка минулого, теперішнього і погляди на майбутнє. У цьому контексті дуже важливим є, як ми наголошували, створення умов для незалежної професійної діяльності суддів: незалежний суддя повинен бути впевненим у соціальній та фізичній захищеності в майбутньому.

До об'єктивних факторів і умов пропонуємо включити особливості суспільної свідомості, в тому числі суспільної та правової культури, специфіку сучасного стану законодавства та правозастосувальної практики, наявність відповідних методичних розробок, узагальнень судової практики, належних організаційних, матеріально-технічних, соціально-психологічних (вплив на суддю існуючих соціальних умов, у тому числі політики, професійного середовища², рівня соціальної захищеності) умов роботи суддів, тобто організаційні, матеріально-технічні, соціально-психологічні, та законодавчі фактори і умови.

Формами формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями є лекції, конференції, семінари, практикуми, круглі столи, іспити, самоосвіта тощо. У процесі формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями можуть використовуватися найрізноманітніші з вказаних форм, однак найбільш доречними, на наш погляд, є ті, які забезпечують наявність зворотного, інтерактивного зв'язку між суддями та іншими суб'єктами навчальної діяльності (семінари, практикуми, круглі столи).

Засобами формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями є міжнародне та внутрішнє законодавство, відповідні методичні розробки, матеріали судової практики, необхідне обладнання.

Формування готовності суддів до даного виду діяльності виконує пізнавальну, освітню, комунікативну функції та функцію практичної підготовки.

Оціночно-результативний компонент моделі містить низку критеріїв та показників готовності судді до роботи з оціночними поняттями: пізнавально-інтелектуальний (рівень знань, суджень), емоційно-почуттєвий (ставлення до об'єктивної дійсності), ціннісно-орієнтаційний (система цінностей та їх співвідношення), практичний (правильність правозастосувальної діяльності). На основі показників готовності визначається рівень готовності суддів до досліджуваного виду діяльності. На наш погляд, недоцільно диференціювати більш як два рівні готовності: достатній та недостатній.

Висновки. На основі теоретичних та емпіричних даних розроблено модель формування готовності фахівців (суддів) до роботи з оціночними поняттями, що має трихотомічну будову, а саме містить цільовий, організаційний та оціночно-результативний компоненти. Визначено такі основні етапи формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями, як професійна підготовка у вищих навчальних закладах, професійний відбір на посади суддів, професійна діяльність суддів, підвищення кваліфікації суддів. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення готовності до роботи з оціночними поняттями на кожному з цих етапів, реалізація яких сприятиме успішному формуванню актуальних компетенцій судді та створить передумови для однаковості судового застосування оціночних понять.

Розроблені пропозиції та модель формування готовності суддів до роботи з оціночними поняттями не вирішують усіх існуючих проблем нормопроєктування та практики застосування оціночних понять, але є спробою наукової розвідки перспективи подальших наукових досліджень, у тому числі міждисциплінарних (юридично-педагогічних, юридично-психологічних та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Джинджолия Р.С. Проблемы систематизации оценочных категорий при квалификации преступлений против личности и назначении за них наказания (анализ теории и практики) : дис.... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Р.С. Джинджолия. – Рязань, 2005. – 436 с.
2. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация / Ю.В. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1981. – 144 с.
3. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія / О.М. Овчаренко. – Х. : Право, 2008. – 304 с.
4. Марущак Н. Справедливість у кримінальному судочинстві / Н. Марущак // Право України. – 2007. – № 6. – С. 174-177.
5. Резолюція 1989/60 15-го пленарного засідання Економічної і Соціальної Ради ООН «Процедури ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів» від 24.05.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_827. – Заголовок з екрана.
6. Рекомендація № 94/12 Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13.10.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_323. – Заголовок з екрана.
7. Хофер Р. Написання судових рішень : посібник для суддів / Р. Хофер, Н. Нетесаїм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrainerol.org.ua/content/library_doc/UROL_Judicial_Opinion_Writing_Handbook. – Заголовок з екрана.
8. Денисова Г. Міжнародно-правове забезпечення незалежності судової влади / Г. Денисова / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції. – 454 с.

²У Монреальській декларації з незалежного правосуддя 1983 р., яку називають найбільш повним документом з питань впливу принципу незалежності правосуддя на управління роботою системи судів та яка сформувала базу для подальшої міжнародної діяльності в цьому напрямі, передбачена загроза для незалежності судової системи з боку колег-працівників та керівництва, а фінансова стабільність визначається як складова частина судової незалежності [8, с. 431].